

**ЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОЗАХИСНИХ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ****ETHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF ACTIVITIES
OF HUMAN RIGHTS SOCIAL ORGANIZATIONS****Науменко О.П.,***аспірантка кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України*

У статті проаналізовано особливості етичної саморегуляції та етико-правові засади діяльності правозахисних громадських організацій. З'ясовано, що виникнення практики етичної саморегуляції некомерційних організацій, правозахисних громадських зокрема, зумовлено сформованим запитом суспільства на забезпечення транспарентності їх діяльності та дотримання ними правил соціально відповідальної поведінки. Встановлено, що етичні стандарти в діяльності організацій некомерційного сектора, зокрема правозахисних громадських організацій, можуть закріплюватися у вигляді зводу етичних приписів – етичних кодексів, декларацій, принципів, «політик», у яких зазвичай визначаються, у власному баченні та розумінні організацій, принципи, яких вони мають дотримуватися у своїй діяльності; зобов'язання з розкриття інформації; правила поведінки для співробітників, спрямовані на запобігання конфлікту інтересів, випадків корупції; і будь-які інші питання, які організація вважає за потрібне врегулювати внутрішньо. Окреслено наявні підходи до врегулювання етичних аспектів власної діяльності некомерційними організаціями (НКО), приділено увагу поширеній у західноєвропейських країнах практиці укладання багатьма національними некомерційними організаціями однієї країни загального кодексу етики на умовах подальшого контролю дотримання його положень організацією-розробником та присвоєння організації-підписанту відповідної відзнаки. З'ясовано, що хоча організації і беруть на себе зобов'язання з виконання зводів етичних правил, однак останні не являють собою нормативно-правових актів. Корпоративні документи етичної саморегуляції організацій невідладного сектора суспільства мають зазвичай рекомендаційний характер, порушення морально-етичних норм здебільшого спричиняє покарання у вигляді суспільного осуду та несхвалення колег. Натомість принципи прозорості, відкритості, підзвітності, що першопочатково окреслилися в надрах громадянського суспільства, зокрема в рамках етичної саморегуляції некомерційних організацій, у подальшому регламентовані у «Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій», а у вітчизняному законодавстві – у Законі України «Про громадські об'єднання», що є свідченням їхньої важливості й актуальності для суспільства і на рівні державного врегулювання.

Ключові слова: громадянське суспільство, неурядові організації, некомерційні організації, етична саморегуляція, принципи утворення та діяльності громадських об'єднань.

The article deals with analysis of the features of ethical self-regulation, ethical and legal foundations of activities of human rights social organizations. It has been established that appearance of the practice of self-regulation of nonprofit organizations, in particular human rights social organizations, is the result of the existing social demand for ensuring transparency of their activities and the pressure applied by the society in order to make them behave in a socially responsible manner. It has been stated that ethical standards of activities of organizations in the nonprofit sector, including human rights social organizations, can be institutionalized in the form of a compilation of ethics rules – codes of ethic, declarations, principles, policies. The existing approaches to regulating ethical aspects of own activities of nonprofit organizations have been described. Much attention has been paid to the widely spread practice of signing a general code of ethics by a large number of national nonprofit organizations operating in the same West European country that contains requirements with regard to further control of observance of its provisions by the organization which developed the code and awarding the signatory organization the appropriate distinction in this respect. It has been stated that although the organizations commit themselves to comply with codes of ethics regulations, the latter are not statutory instruments. Corporate documents pertaining to ethical self-regulation of organizations belonging to non-governmental sector of society are usually advisory in nature, and violation of moral and ethical norms entails punishment in the form of public condemnation and disapproval of colleagues. On the other hand, principles of transparency, openness, accountability that originally emerged from the depths of civil society, within the framework of ethical self-regulation of nonprofit organizations, eventually found legal institutionalization in the Fundamental Principles on the Status of Non-governmental Organizations in Europe, and domestically in the Law of Ukraine "On Public Associations", which bears testament to their topicality and importance for society and at the State regulation level.

Key words: civil society, non-governmental organizations, nonprofit organizations, ethical self-regulation, principles of formation and operation of public associations.

Постановка проблеми. У зв'язку із глобалізацією, швидким ростом світового громадянського співтовариства у суспільстві періодично виникають запити на додаткове врегулювання того чи іншого аспекту діяльності організацій некомерційного сектора. Як показує світова практика, в останні роки для ефективної реалізації невідладними організаціями своїх завдань усе більшого значення набуває забезпечення транспарентності їх діяльності та дотримання ними правил соціально відповідальної поведінки. Особливо затребувано це для правозахисних громадських організацій, як у найбільш вузькому розумінні, так і для організацій, що лише іноді реалізують проекти у сфері захисту прав людини. Оскільки такі громадські формування працюють передусім для суспільства і нерідко на кошти суспільства, для них украй важливо мати високий рівень громадської довіри, що може бути гарантовано лише сповіданням у практичній діяльності високих традиційних моральних цінностей.

Стан опрацювання проблематики. Зазначена проблематика частково, у межах вирішення більш широких завдань, була предметом дослідження таких вітчизняних і закордонних учених, як: А.Г. Майстренко, І.Т. Темех, Є.Ю. Захаров, Р.Ю. Шульга й інші. Варто констатувати, що безпосередньо питанням етико-правових засад діяльності громадських організацій, зокрема правозахисних громадських організацій (далі – ПГО), у вітчизняній правовій літературі приділено вкрай недостатньо уваги. Тому існує нагальна потреба в більш детальному вивченні цієї тематики з метою окреслення шляхів подальшого розвитку вітчизняних ПГО у цьому напрямі.

Метою статті є науковий аналіз питань етичної саморегуляції й етико-правових засад діяльності правозахисних громадських організацій, у розрізі цього означення з деякими прикладами міжнародного та вітчизняного досвіду врегулювання етичних аспектів діяльності організацій некомерційного сектора соціального спряму-

вання; з'ясування ролі етичної саморегуляції некомерційних організацій (далі – НКО) у генезі окремих правових принципів утворення та діяльності громадських об'єднань (далі – ГО) та в подальшій їх ефективній реалізації.

Виклад основного матеріалу. Морально-етичний складник відіграє важливу роль у процесі функціонування ПГО, оскільки саме до цих організацій суспільством висуваються особливо високі вимоги, з погляду як фахових, так і особистісних якостей їхніх представників.

Вирішення гострих соціально-економічних, правових проблем у найрізноманітніших культурних, соціальних, релігійних контекстах потребує персональної бездоганності тих, хто за вирішення цих проблем береться [1, с. 6].

Коли в науковій літературі зазначають засади діяльності того чи іншого формування, то передусім мають на увазі принципи організації його діяльності.

Як убачається з різних словникових джерел, поняття «принцип» розкривається через різні смислові категорії: «переконання», «вимоги», «ідеї», «засади», «норми», «положення», «правила», «особливість», «спосіб створення» та інші [2, т. 7, с. 693; 3, с. 519].

Принципи уособлюють найзагальніші, вихідні положення, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [4, с. 43].

Слушно зазначає А.М. Колодій, що будь-які принципи, принципи права також, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають і водночас інтереси якої вони задовольняють. Принципи є соціальними явищами, як за джерелом виникнення, так і за змістом, оскільки вони зумовлюються потребами суспільного розвитку, у них відображено закономірності суспільного життя. Серед джерел принципів як головні науковець визначає політику, економіку, мораль, ідеологію, соціальне життя та, безумовно, у процесі розгляду проблеми генези принципів права, особливі роль та місце в їх утворенні вченим відводиться саме моралі: «Це пояснюється тим, що моральні норми орієнтовані на такі категорії, як добро, честь, совість, справедливість, гідність тощо, які у свою чергу виступають критеріями оцінки поведінки людей в усіх сферах їх діяльності. Звідси – загальний тісний взаємозв'язок норм і принципів права з нормами і принципами моралі» [4, с. 42].

Моральні принципи відображають вихідні засади творення людського життя на основі свідомого, творчого ставлення людини до світу. Лише в такому разі вони є методологічними принципами аналізу рівня моральності життя. Принципи фіксують діалектику сталого й історично змінного у стосунках. Щоразу на кожному етапі історії наявна певна єдність протилежного у стосунках як відображення рівня суспільності життя. Це єдність егоїзму й альтруїзму; колективізму й індивідуалізму, свободи та необхідності тощо. Інша річ, що на конкретних етапах історії домінує та чи інша тенденція стосунків. Усередині кожної пари принципів є свої різновиди, що пояснюють собою основні та розгортають їхній зміст [5]. Так, різновидами альтруїзму є гуманізм і патріотизм. Принцип гуманізму, зокрема, розкриває стосунки на рівні безпосередніх зв'язків між людьми й утверджує людяність як сутнісну ознаку людського життя загалом.

Особливе місце в системі моральних принципів посідає принцип відповідності мети і засобів. Він є сворідним «інструментом» моральної діяльності, методологічною засадою ставлення до світу з огляду моральної визначеності засобів діяльності [5].

Мораль та моральність вивчає наука «етика». Водночас термін «етика» уживається на позначення «системи моральних норм і цінностей, властивих певній спільноті, соціальній, професійній або іншій групі людей» [6].

У кожній діяльності, окрім базових морально-етичних засад, велике значення мають і специфічні, зумовлені особливостями цієї діяльності та сублімовані із практичного досвіду. У суспільній практиці відбувається конкретиза-

ція загальнолюдських принципів моралі стосовно умов та структур окремої сфери діяльності. Специфічні проблеми морального характеру, вирішення яких потребує етичної культури, досить часто виникають в царині діяльності правозахисних громадських організацій, оскільки правозахисна діяльність у самій своїй сутності покликана вирішувати різного роду суперечності, хоча зазвичай і правового характеру, але водночас з невід'ємним морально-етичним складником.

Урегулювання етичних питань власної діяльності організаціями неурядового сектора, зокрема і ПГО, характеризується варіативністю форм та підходів. Етичні норми мають характер узвичаєних дій. Проте деякі з них, а також вихідних принципів – у власному баченні, трактуванні організацій – можуть закріплюватися ними у вигляді декларацій, хартій, етичних кодексів, зводів правил, принципів чи окремих «політик» тощо.

Варто акцентувати, що корпоративні документи етичної саморегуляції (навіть якщо вони називаються кодексами) зазвичай мають рекомендаційний характер (не мають юридичної сили), порушення морально-етичних норм здебільшого призводить до покарання у вигляді суспільного осуду та несхвалення колег, можливе самопокарання у формі почуття сорому, каяття. Але в разі правового унормування необхідності дотримання окремих етичних вимог чи принципів, отже, у разі їх порушення, можливе настання і деяких юридичних наслідків. Наочним підтвердженням означеної тези є підхід до цього питання адвокатури, що як і ПГО, на думку деяких науковців [7, с. 47], є одним із різновидів неурядових правозахисних організацій. Так, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатську діяльність» [8], порушення адвокатом Правил адвокатської етики визнається дисциплінарним проступком, отже, є підставою для настання дисциплінарної відповідальності, що, у свою чергу, є різновидом юридичної відповідальності.

Заслугує на увагу позиція окремих представників суддівського корпусу, що «моральні проступки не можуть бути підставою дисциплінарної відповідальності», вони мають бути «відокремлені від норм права, що встановлюють юридичну відповідальність, оскільки мораль – досить змінна складова суспільного буття», а моральні норми характеризуються динамічним характером. «Саме бажання підсилити довіру до професії наштовхнуло спільноту фахівців юридичних професій (зокрема, і адвокатів) взяти на себе додаткові зобов'язання перед суспільством за визначення деяких моральних норм як обов'язкових та закріплення їх відповідним чином» [9]. Отже, лише в разі нормативно-правового закріплення визначених норм, принципів, що, зокрема, можуть бути тісно пов'язані з етичними категоріями, вони набувають безпосередньо правового характеру.

У розрізі нашого дослідження передусім варто звернути увагу на досвід етичного саморегулювання НКО, зокрема ПГО, оскільки, на нашу думку, воно стало однією з передумов для подальшої законодавчо-правової регламентації окремих принципів утворення та діяльності громадських об'єднань у законодавстві різних країн, нашої держави також.

За критерієм ставлення до етичних питань саморегуляції сучасні дослідники виокремлюють чотири категорії некомерційних організацій, зокрема ПГО: 1) організації, що мають власні зводи етичних правил (етичні кодекси); 2) організації, що дотримуються етичних стандартів, висвітлених у документах сторонніх організацій, міжнародних чи національних інститутів; 3) організації, що не мають документів, які безпосередньо визначають стандарти етики, але натомість декларують відповідні принципи і політику в низці інших документів чи матеріалів, присвячених місії організації чи питанням її діяльності; 4) організації, що не розкривають своєї етичної політики [1, с. 23].

Для всебічного аналізу проблематики генези етико-правових засад діяльності ПГО важливе з'ясування історичного підґрунтя появи практики етичної саморегуляції в організаціях комерційного та некомерційного секторів.

Наприкінці семидесятих – на початку вісімдесятих років ХХ століття суспільство Європи й Америки було занепокоєне негативним впливом діяльності транснаціональних корпорацій на навколишнє середовище та соціум. Оскільки їхні дії не підпадали під юрисдикцію окремих країн, виникла проблема з урегулюванням їхньої діяльності. Водночас із-за шкоди, що завдавалась корпораціями, на них посилювався тиск із боку суспільства й уряду. Одним з інструментів виходу із цієї кризи стало запровадження ТНК політики саморегуляції, тобто встановлення для себе стандартів та «правил гри». Ці правила стосувалися, окрім іншого, також питань етики та прозорості діяльності. У такий спосіб корпорації почали створювати так звані кодекси етики, що являли собою зводи положень, що регулювали етичні аспекти внутрішньої і зовнішньої діяльності організації, визначали водночас межі її прозорості [1, с. 5].

У закордонній науковій літературі існує позиція, що історія появи кодексів етики в організаціях некомерційного сектора, зокрема і ПГО, багато в чому схожа з історією їх появи у ТНК. Як і стосовно корпорацій, це пов'язано із глобалізацією та ростом світового громадянського суспільства, з виникненням із часом у суспільстві запиту на прозорість діяльності НКО та на їхню підзвітність, як громадянам, проблеми яких вони прагнуть вирішувати, так і «донорам», на кошти яких вони ці проблеми намагаються розв'язувати. Так само, як і свого часу ТНК, НКО у процесі розвитку некомерційного сектора почали відчувати свою відповідальність перед суспільством, необхідність у наданні йому гарантій своєї чесності та доброспорядності, тобто відчували необхідність у додатковій саморегуляції, не в останню чергу для забезпечення довгострокових відносин як з донорами, так і з отримувачами їхньої допомоги та послуг [1, с. 6].

Передусім процес етичного саморегулювання стосувався міжнародних НКО, які займалися міжнародним розвитком, що було викликано специфікою їхнього розвитку. Так, у 1986 році кодекс етики був розроблений Австралійською радою з надання допомоги іншим країнам (Australian Council for International Development, ACFID) [10], у 1994 році – кодекс для Міжнародного руху Червоного Хреста та Навімісяця та НКО, що надають допомогу в разі стихійних лих (International Red Cross and Red Crescent Movement and NGOs in Disaster Relief) [11]. У подальшому цю практику перейняли НКО із країн Європи й Америки, що займалися локальними проблемами в області прав меншин, екології тощо.

Учені зазначають, що в цьому контексті не варто плутати кодекси етики некомерційних організацій у широкому розумінні та кодекси етики професійних співтовариств [1, с. 6]. Кодекси етики професійних співтовариств з'явилися набагато раніше. Наприклад, створенню Нюрнберзького медичного кодексу (саме цей Кодекс, що складається із десятих пунктів, називають «десятьма заповідями» сучасних медиків та вчених [12]), у 1948 році передувала участь психіатрів нацистської Німеччини в досліджах над людьми.

Розрізняють кодекси індивідуальні та загальні. Індивідуальний кодекс унікальний для певної організації. Він розробляється тією чи іншою НКО з урахуванням специфіки її діяльності. Загальний кодекс створюється для більшої кількості організацій. Він регулює аспекти діяльності, спільні, загальні для великої кількості некомерційних організацій, але не стосується тонкощів діяльності кожної з них.

Зазвичай в етичному кодексі прописують принципи, яких мають дотримуватися НКО у своїй діяльності; зобов'язання з розкриття інформації про цю діяльність;

правила поведінки для співробітників, спрямовані на запобігання конфлікту інтересів, випадків корупції, і будь-яких інших питань, які організація вважає за потрібне внутрішньо врегулювати [1, с. 10].

У рамках проекту, що реалізовувався Центром антикорупційних досліджень та ініціатив «Трансперенсі Інтернешнл-Р» (далі – Центр «ТІ-Р»), присвяченого інформаційній прозорості та підзвітності некомерційних організацій, які реалізують проекти в області захисту прав і свобод людини і громадянина (розкриття інформації, кодекс етики, попередження конфлікту інтересів), було проаналізовано особливості етичного регулювання НКО різних країн. Як зазначають автори, під час збору даних особлива увага приділялась саме правозахисним НКО, проте у процесі дослідження з'ясувалось, що в багатьох країнах існують загальні кодекси, призначені для більш широкої групи НКО, ніж правозахисні, у низці випадків виборка була розширена у зв'язку з відсутністю (вдалих) кодексів саме у правозахисних НКО, до того ж, зокрема в західноєвропейських країнах, зазвичай об'єднують в одну групу НКО, що займаються реалізацією соціально значущих проектів (у найширшому їх розумінні) та фандрайзингом (залучення добровільних пожертв на здійснення своєї діяльності) [1, с. 12; 1, 39], тому підібраний матеріал описує досвід некомерційних організацій різних сфер, але може бути корисним і ПГО для розроблення етичних кодексів різних типів.

Дослідниками встановлено, що більшість міжнародних правозахисних та інших організацій не мають єдиного етичного кодексу, який би поширювався на всі національні відділення. Можливо, це викликано тим, що етичний кодекс кожного відділення розробляється з урахуванням національного контексту, юридичних, культурних і соціальних особливостей окремої країни.

Варто зауважити, що група міжнародних НКО охоплює два типи організацій: з вертикальною структурою, де національні відділення підкоряються центральному (прикладом є міжнародна правозахисна організація «Amnesty International» (далі – АІ)), і горизонтальною, де національні організації незалежні від центральної (міжнародний антикорупційний рух «Transparency International» (далі – ТІ)).

Етичний кодекс горизонтальної міжнародної мережі «Трансперенсі Інтернешнл» розроблений для секретаріату організації, однак він узятий за основу в кодексах національних відділень ТІ по всьому світу.

У рамках згаданого проекту було проведено дослідження етичних стандартів неурядового сектора Західної Європи на прикладі чотирьох країн: Великобританії, Німеччини, Франції та Нідерландів, виділено найбільш характерні спільні та відмінні риси. З'ясувалось, що в цих країнах досить мало національних правозахисних НКО (національними в межах даної розвідки вважалися організації, у яких є представництво лише в одній країні, навіть якщо їхня діяльність поширюється за її межі), які б не входили до складу міжнародної організації чи міжнародного руху. Серед національних правозахисних не вдалося знайти жодної організації із власним, індивідуальним кодексом етики. Такі кодекси є лише в декількох національних відділеннях міжнародних організацій, наприклад, в ірландському відділенні War Child (дослівно з англійської – «Діти війни»).

Британські відділення ТІ й АІ, хоч і не розробили власних кодексів етики, запровадили цілу низку власних внутрішніх політик і процедур, що регулюють етичні питання. Так, у британської ТІ є свої «Антикорупційна політика» [13] і «Реєстр подарунків» [14]. Британське відділення АІ використовує для внутрішнього управління «Політику розкриття інформації» (дослівно з англійської – «Політика відкритої інформації»), «Політику та процедуру зворотного зв'язку» та низку інших доку-

ментів, які в сукупності не просто відображають, а й, на думку дослідників, вичерпно розкривають усі основні розділи етичного кодексу [1, с. 29].

Натомість під час втілення проєкту вдалося виявити таку поширену практику: у Німеччині, Франції та Нідерландах існують загальні кодекси етики чи спільні стандарти інформаційної прозорості, створені для використання відразу великою групою некомерційних організацій країни. Ученими було виокремлено деякі особливості даної системи, характерні для трьох означених країн, а саме:

- загальний кодекс чи загальні стандарти розроблені незалежно некомерційною організацією (далі – організація-розробник), вона ж контролює дотримання стандартів чи положень кодексу некомерційними організаціями;

- НКО «підписуються» під положеннями кодексу чи стандартів виключно добровільно та за власною ініціативою; це ж стосується і процедури оцінки організацією-розробником організацій-підписантів;

- кодекс чи стандарти призначені для широкого кола НКО, незалежно від тематики діяльності;

- кодекс чи стандарти не лише розміщені у відкритому доступі – розроблена багатоступенева процедура їх запровадження в діяльність НКО і подальшого регулярного контролю за їх дотриманням: 1) організація-розробник отримує заяву від НКО, що має бажання приєднатися до кодексу чи стандартів; 2) за необхідності організація-заявник уживає заходів для досягнення нею цілковитої відповідності вимогам кодексу чи стандартам відкритості; 3) організація-розробник здійснює перевірку – контроль відповідності організацій-заявника всім вимогам. У разі позитивних результатів такого аналізу НКО надається престижна відзнака – логотип, який організація може використовувати на своєму сайті; 4) у подальшому організація-розробник здійснює регулярний контроль НКО-підписантів на предмет їхньої відповідності положенням кодексу чи стандартам відкритості [1, с. 31].

Серед відмінних рис, характерних для представників цієї моделі етичного регулювання, можна виокремити те, що у Франції та Нідерландах організації-розробники, діяльність яких аналізувалась під час втілення проєкту (DON en CONFIANCE, CBF), здійснюють контроль на платній основі (щорічний членський внесок підписантів залежить від суми коштів, які були залучені НКО у попередній рік), а в Німеччині (Transparency International Deutschland) – безкоштовно. Німецьке відділення ТІ пропонує мінімальний набір вимог щодо розкриття інформації перед суспільством, французька та нідерландська організації фокусуються на внутрішній діяльності НКО («безкорисливість управління», залучення та використання коштів), тому під час контролю вони не обмежуються відкритими даними, а витребовують і внутрішні документи, не доступні для загалу [1, с. 34].

Серед країн близького зарубіжжя показовим є досвід Естонії, де ще 7 квітня 2002 року на Загальних зборах Круглого столу неприбуткових організацій в м. Тарту було ухвалено Етичний кодекс громадських організацій [15], що покликаний визначати «правила гідної діяльності таких організацій» [16]. ГО Естонії виступають за чесність, рівність, відкритість, солідарність, готовність до співпраці, різноманіття, надійність, добропорядність, діють на основі цих цінностей. Їхня праця ґрунтується на принципах демократичного управління, громадянської сміливості та громадянської позиції, раціонального використання коштів, відповідальності та підзвітності; відкритості і прозорості; незалежності та запобігання конфлікту інтересів, вірності своєму слову і визнання авторства ідей, а також толерантності [15].

Заслужує на увагу і підхід Республіки Білорусь до врегулювання означених аспектів діяльності ПГО. Представниками білоруської правозахисної спільноти розроблені «принципи діяльності» саме для правозахисників,

що відкриті для приєднання не лише для організацій, а й «правозахисників у так званій індивідуальній якості».

Так, у жовтні 2017 року на IV Білоруському правозахисному форумі у Вільносі було ухвалено резолюцію [17], згідно з якою однією з рекомендацій для білоруських правозахисників визначено дотримання в діяльності «Принципів діяльності правозахисників Білорусі» – «зводу професійних і етичних принципів, що окреслюють вимоги до правозахисника і його професійної діяльності» [18]. Як зазначають автори, вони були розроблені з урахуванням моральних критеріїв і традицій правозахисної діяльності в Республіці Білорусь, а також міжнародних стандартів та правил цього виду діяльності. Метою даних принципів визначено створення у правозахисному співтоваристві відповідальної корпоративної культури, що з урахуванням соціальної значущості їхньої діяльності буде сприяти підвищенню суспільної довіри та поваги до правозахисного співтовариства. Принципи покликані врегульовувати взаємини правозахисників один з одним, із жертвами порушення прав людини, з державними органами, міжнародними організаціями, організаціями громадянського суспільства, іншими професійними співтовариствами, засобами масової інформації.

Представники українського громадського простору зазначають, у свою чергу, вагомість етичних аспектів для організацій неурядового сектора, зокрема ГО. На їхній погляд, упровадження і дотримання громадськими організаціями професійних та етичних стандартів поряд зі стратегічним плануванням, ужиттям заходів щодо розвитку персоналу, розробленням нових форм і методів роботи є однією з найважливіших складових частин їхнього «організаційного розвитку» [19].

Українською Гельсінською спілкою з прав людини (далі – УГСПЛ), що натепер є найбільшою асоціацією правозахисних громадських організацій в Україні та включає 29 членів [20], «з метою зробити свою діяльність більш зрозумілою суспільству, більш свідомою, відповідальною та ефективною» було розроблено й одностайно ухвалено на засіданні Загальних зборів організації 31 березня 2016 року Декларацію етичних засад. Усі члени УГСПЛ взяли на себе зобов'язання з дотриманням її положень у своїй діяльності. Згідно із цим документом, «основними етичними принципами діяльності Української Гельсінської спілки з прав людини визначено: відповідність власних дій проголошеній місії, цілям та принципам; демократичне управління; незалежність та неупередженість; відповідальність; активну правозахисну та громадянську позицію; недискримінацію; ненасильство; відкритість та прозорість; толерантність; солідарність та доброзичливе співробітництво; ефективне й ошадливе використання ресурсів» [21]. Декларація розміщена на сайті організації у відкритому доступі.

Як убачається із вищевикладеного, одним із головних призначень етичної саморегуляції організацій громадянського суспільства є забезпечення прозорості та відкритості їхньої діяльності, що допомагає суспільству переконатися в чесності їхньої роботи та сприяє підвищенню довіри до них. Довіра суспільства є важливим мірилом соціальної орієнтованості та демократичності державних і неурядових інститутів і нерідко сама стає об'єктом дослідників. У січні 2020 року в Давосі під час Міжнародного економічного форуму було представлено щорічне дослідження «Барометр довіри Edelman 2020» (Edelman Trust Barometer), згідно з яким жоден із соціальних інститутів (у центрі дослідження була довіра, що спирається на два «стовпи» – компетентність та етичність, до чотирьох секторів: НУО, засобів масової інформації (далі – ЗМІ, бізнесу та влади) не сприймається громадськістю водночас компетентним і етичним. Тільки бізнес назвали компетентним, тільки НУО вважають етичними: на відміну від інших секторів набагато більше опитаних переконані

в чесності НУО, а також у спрямованості їхньої діяльності на досягнення суспільних цілей (purpose-driven). Найгірша ситуація із владою і ЗМІ – їх вважають і некомпетентними, і неетичними [22].

Ріст довіри до суспільних інститутів пов'язаний із покращенням їхньої діяльності у ключових сферах.

Учасники опитування вважають, що для НУО важливо уникати політизації, боротися з корупцією, забезпечувати прозорість щодо джерел фінансування та вибудувати ефективне партнерство, паритетне співробітництво з бізнесом та владою. У цьому разі можливе підвищення довіри до НУО щонайменше на 13% – це мінімально можливий приріст, урахувавши загалом більш високий рівень довіри до НУО в суспільстві [22; 23, с. 32].

У науковій літературі також висвітлюється позиція, що «у сучасних реаліях для громадських об'єднань найбільш актуальними є принципи відкритості і прозорості» [24, с. 42].

На багатосторонній зустрічі Ради Європи у Страсбурзі у 2002 році було ухвалено «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі», де вперше систематизовано європейські стандарти в цій галузі. Окремий підрозділ «Фундаментальних принципів» присвячений саме прозорості та підзвітності діяльності НУО. У ньому зазначається, що НУО повинні представляти щорічний звіт своїм членам чи директорам щодо їхніх рахунків та діяльності; ці звіти необхідно надати призначеному наглядовому органу в разі, коли відповідним НУО надаються податкові привілеї чи інша суспільна підтримка. Крім того, НУО повинні подавати досить детальні звіти донорам про використання благодійних внесків. Передбачено також, що відповідні книги, звіти і дії НУО можуть, коли це визначено законом чи відповідно до положень договору, підлягати інспекції контролюючим органом [25; 24, с. 43].

У Законі України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року [26], що був ухвалений на виконання рекомендацій щодо узгодження українського законодавства з європейськими стандартами, функціонуванням демократичних інституцій [27], правову регламентацію отримали такі принципи утворення та діяльності ГО, зокрема і ПГО: 1) добровільності; 2) самоврядності; 3) вільного вибору території діяльності; 4) рівності перед законом; 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); 6) прозорості, відкритості та публічності.

Хоч морально-етичний складник так чи інакше пронизує всю ієрархію правових принципів, серед означених загальних принципів утворення та діяльності ГО варто виокремити, як найбільш тісно пов'язані з морально-етичними категоріями та такі, що перекликаються із принципами,

визначеними організаціями в рамках етичної саморегуляції, принципи прозорості, відкритості та публічності, відсутності майнового інтересу. Щоправда, законодавець їх подає в дещо більш звуженому значенні, ніж їх інтерпретують у своїх етичних документах ГО. Так, згідно із Законом:

– принцип прозорості, відкритості визначає право всіх членів (учасників) громадського об'єднання мати вільний доступ до інформації про його діяльність, зокрема про ухвалені громадським об'єднанням рішення та вжиті заходи, а також обов'язок громадського об'єднання забезпечувати такий доступ. Публічність означає, що громадські об'єднання інформують громадськість про свої мету (цілі) та діяльність;

– відсутність майнового інтересу передбачає, що члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не відповідають за його зобов'язаннями. Доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання, його посадових осіб (крім оплати їхньої праці та відрахувань на соціальні заходи) [26].

Виходячи з вищевикладеного, «можна стверджувати, що спочатку зміст принципів права намічається самим життям, спонтанно, у суспільних соціальних відносинах, що складаються у реальному житті й отримують пізніше регламентацію і захист із боку держави в комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин. Виникнення принципів права, як загальносоціальних, є необхідною умовою наступного їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, тому що свідчить про актуальність їх для суспільства і необхідність їх юридичного оформлення. Саме так у надрах громадянського суспільства, у межах правоутворення, <...> зароджуються нові юридичні принципи, що еволюційно скасовують дію застарілих, неактуальних принципів» [4, с. 42].

Висновки. Отже, ще декілька десятиліть тому у громадянському суспільстві сформувався запит на додаткове врегулювання окремих аспектів діяльності організацій некомерційного сектора, що пов'язані з відкритістю, прозорістю, підзвітністю їхньої діяльності. Зародившись у царині громадянського суспільства, у контексті етичної саморегуляції зокрема, у подальшому ці засади отримали регламентацію спочатку на рівні міжнародного договірної права, а згодом у вітчизняному законодавстві. Варто констатувати, що впорядкування власної діяльності громадськими організаціями, а особливо ПГО, у рамках дієвої етичної саморегуляції водночас виступає допоміжним засобом ефективної реалізації принципів утворення та діяльності ГО, визначених законодавцем, у повсякденному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Этический кодекс для НКО: лучшие мировые практики. Трансперенси Интернешнл-Р. Москва, 2014.
2. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. Б.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2005. 1728 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди ; редкол.: В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
4. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63807>.
5. Мовчан В.С. Етика : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 483 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8972.html>.
6. Етика. *Енциклопедія сучасної України*. Beta-версія. Енциклопедія НТШ. ІЕД НАН України. Літ. Е. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18041.
7. Наливайко Л.Р., Грицай І.О., Дніпров О.С. Неурядові правозахисні організації України : навчальний посібник. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 432 с.
8. Про адвокатуру : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 29.06.2020).
9. «Моральные проступки не могут быть основанием для дисциплинарной ответственности», – судья ОАКК Руслан Орсирий. *Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/187333_moralnye-prostupki-ne-mogut-byt-osnovaniem-dlya-distiplinarnoy-otvetstvennosti--sudyu-oask-ruslan-arsiriya (дата звернення: 29.06.2020).
10. Code of Conduct. Australian Council for International Development. URL: <https://acfid.asn.au/code-of-conduct> (дата звернення: 24.06.2020).
11. Code of Conduct. IFRC. URL: <https://media.ifrc.org/ifrc/who-we-are/the-movement/code-of-conduct/> (дата звернення: 24.06.2020).
12. Нюрнбергский судебный процесс: ангелы смерти на скамье подсудимых. URL: <https://germania-online.diplo.de/ru-dz-ru/geschichte/Gedenkdaten/nuernberger-aerztprozesse/1930778> (дата звернення: 10.06.2020).

13. TI-UK advocacy and political engagement policy. URL: <https://www.transparency.org.uk/publications/ti-uk-advocacy-and-political-engagement-policy/> (дата звернення: 24.06.2020).
14. TI-UK-gifts-register. URL: <https://www.transparency.org.uk/publications/ti-uk-gifts-register/> (дата звернення: 24.06.2020).
15. Code of ethics of estonian nonprofit organizations. URL: <https://heakodanik.ee/en/code-of-ethics/> (дата звернення: 24.06.2020).
16. Етичний кодекс громадських організацій: досвід Естонії. 06.07.2017. URL: <https://www.gurt.org.ua/news/recent/39493/> (дата звернення: 24.06.2020).
17. Резолюція IV Білоруського правозащитного форуму о ситуации с правами человека. *Вясна* : сайт. URL: <http://spring96.org/ru/news/88159> (дата звернення: 01.05.2020).
18. Принципы дзейнасці праваабаронцаў Беларусі. *Белорусский документационный центр* : сайт. URL: <https://bydc.info/news/692-printsipy-deyatelnosti-pravozashchitnikov-by> (дата звернення: 01.05.2020).
19. Професійні та етичні стандарти для громадських організацій: поради ГУРТА. *ГУРТ* : сайт. 15.02.2016. URL: <https://gurt.org.ua/articles/31226/> (дата звернення: 01.05.2020).
20. Члени Спілки. 24.12.2015. *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : сайт. URL: <https://helsinki.org.ua/orhanizatsiya/> (дата звернення: 01.05.2020).
21. Декларація етичних засад Української Гельсінської спілки з прав людини. 31.03.2016. *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : сайт. URL: <https://helsinki.org.ua/deklaratsiya-etychnyh-zasad-ukrajinskoji-helsinki-spilky-z-prav-lyudyny/> (дата звернення: 01.05.2020).
22. Фрейк Н.В. Этика и компетентность: 12 главных выводов из исследования Edelman Trust Barometer про доверие в обществе. Доверие к НКО и другим секторам, согласно Edelman Trust Barometer 2020. 19.02.2020. URL: <https://te-st.ru/2020/02/19/edelman-trust-barometer/> (дата звернення: 01.05.2020).
23. 2020 Edelman Trust Barometer. Global Report. Edelman. URL: <https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2020-01/2020%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report.pdf> (дата звернення: 01.05.2020).
24. Шуміло О.М., Кравчук Н.Ю. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (прикладі успішного правозахисного активізму) : навчальний посібник. Київ, 2018. 227 с.
25. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_20.
26. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 01.05.2020).
27. Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні». Ухвалена у Страсбурзі (Французька Республіка) 04.10.2010. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text (дата звернення: 01.05.2020).